

PALANGOS istorija XX a. karo topografijoje

Linās RAGAINIS

Palangos kurorto muziejų yra pasiekę keletas su Palanga susijusių topografinių žemėlapių: SSRS civilinis 1:25 000 mastelio C-49-16-B-Г (Šventoji), kariniai 1:25 000 mastelio N-34-7-A-a (ПАЛАНГА, Palanga), H-34-7-A-b (ПАЛАНГА (юж. часть), Palanga, pietinė miesto dalis) ir 1:50 000 mastelio H-34-7-A (КРЕТИНГА, Kretinga). Nors šie žemėlapiai nėra reta ar unikali vertybė, tačiau gilinant į juose pateikiamą informaciją, bandant sužinoti, kaip ir kur jie buvo kuriami, atsiskleidė daug įdomių faktų. Tai paskatino pasidomėti ir kitais topografiniais žemėlapiais bei patyrinėti Palangos miesto ir jo apylinkių istoriją, analizuojant ne tik muziejuje turimus, bet ir kituose archyvuose saugomus žemėlapius.

Šiame pradedamame skelbti straipsnių cikle nagrinėjama dabartinės (toliau – dab.) Palangos miesto savivaldybės teritorijos išplanavimas, jis lyginamas su vadinamosios senosios Palangos teritorijos (terminas „Palangos miestas“), buvusios iki susikuriant Palangos miesto savivaldybei (toliau – Palangos m. sav.), žemėlapiuose pateikta informacija.

Prie minėtųjų SSRS topografinių žemėlapių planuojame grįžti kitose publikacijose, o dabar – dėmesys pirmiesiems detalėms, karo reikmėms skirtiems Palangos topografijos pavyzdžiams.

Pirmojo pasaulinio karo periodas

Apie 1895-uosius metus Rusijos imperijos kariuomenės topografų buvo sudaryti trys dab. Palangos m. sav. teritoriją apimantys pusės varsto (1:21 000) mastelio topografiniai žemėlapiai (VIII 9-Δ – Nemirseta ir pietinė Palangos miesto dalis, VIII 9-Б – Šiaurinė Palangos miesto dalis, VII 9-3 – Šventoji). Jie originalia – 1:21 000 mastelio forma straipsnio autoriui buvo nepasiekiami, tačiau tie patys rusiški žemėlapiai 1916 m., vykstant Pirmajam pasauliniam karui, jau vokiečių kariuomenei užėmus dalį dab. Lietuvos teritorijos, buvo perspausdinti Vokietijos imperijos kartografų. Prie jų buvo pridėta ir Vokietijos imperijai

PALANGOS KURORTO MUZIEJUS

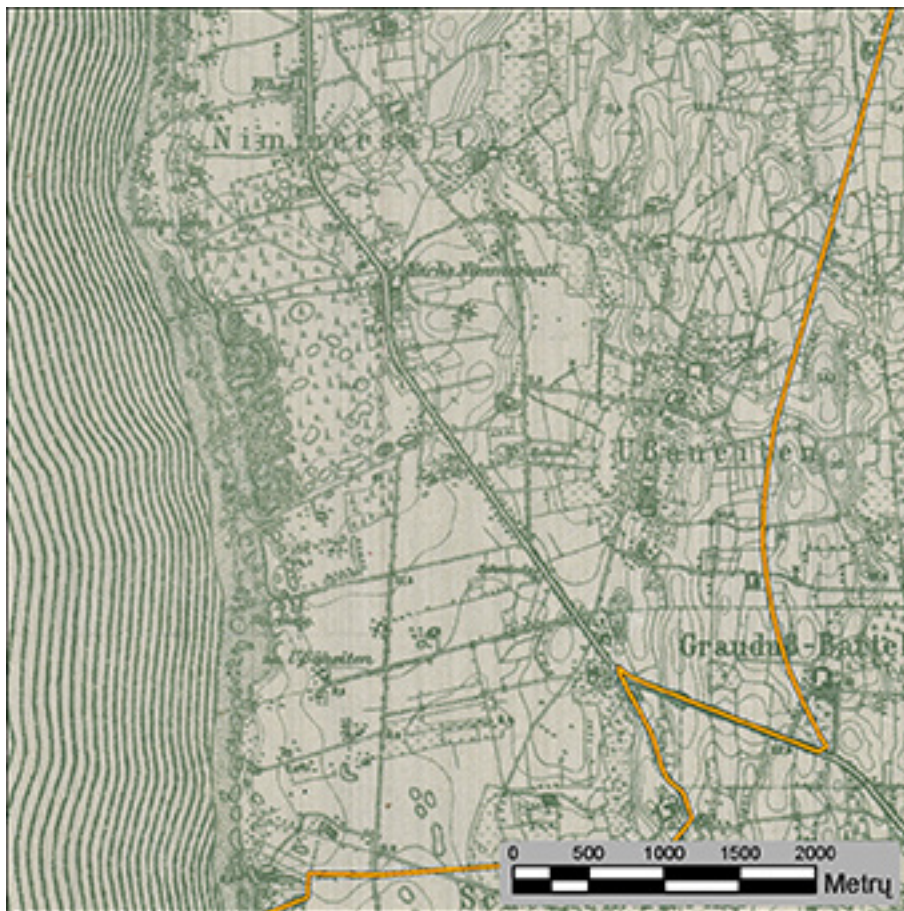
priklausiusio Klaipėdos krašto žemėlapių dalis. Šiuo atveju – Nemirseta (lapas 0192, 1912 m.). Vokietijos kartografija tuo metu buvo paremta jau šiuolaikiniais masteliais, taigi šie „perdirbti“ žemėlapiai jau buvo spausdinami 1:25 000 masteliu. Žemėlapių VII 9-3 – Šventoji nei vokišku formatu, nei rusišku nepavyko rasti, tačiau du Palangos miestą apimantys žemėlapiai buvo pasiekiami. Taigi, ką galima iš šių žemėlapių sužinoti?

Žemėlapyje VIII 9-Δ (Nemirseta ir pietinė Palangos miesto dalis) – pietinėje dalyje galime matyti, jog dab. Klaipėdos plentas iš esmės sutampa su Palangos–Klaipėdos (tuometinio Mėmelio) keliu. Tačiau dab. atkarpos, kuri prasideda nuo sankryžos su Palangos miesto Vytauto gatve ir eina į šiaurę, pro dab. Palangos autobusų stotį link Šventosios, tuo metu nebuvo. Pakrantė – paplūdimio plotis ir vieta, kopagūbris Nemirsetos pakrantėse iš esmės nesiskyrė nuo esamos šiandien, vietomis paplūdimys buvo šiek tiek platesnis, ypač ties laivų gelbėjimo stotimi. Maždaug ties dab. Nemirsetos kopų ir smiltpievių apžvalgos aikštele yra pažymėtas audros signalų stiebas, Sturmsignal-Mast. 400 m atstumu į šiaurės vakarus nuo sankryžos į Anaičius, vakarinėje kelio pusėje pažymėta kalvė, 500 m atstumu nuo Anaičių ežero į vakarus – mokykla, abi vietos šiandien yra dab. Nemirsetos miške. Nemirsetoje pažymėtas kurhauzas, laivų gelbėjimo stotis. Klaipėdos plento vakarinėje pusėje, tarp dab. Ažuolų ir Kaštonų gatvėmis (toliau – g.), yra pažymėta buvusi užėiga-karčema, o šalia jos į šiaurės vakarus 230 m. ir 630 m atstumu – du vėjo malūnai. Karčemos ir malūnų vietoje taip pat šiuo metu auga miškas. Dabartinio Melno tako vietoje, kaip jo pa-

(Nukelta į 18 p.)

vadinimas ir nurodo, buvo vadinamoji Melno taikos siena, o 350 m į pietus nuo jo – Vokietijos imperijos muitinė.

Ties tuomete Vokietijos ir Rusijos imperijų siena baigiasi įterpto vokiško topografinio žemėlapių fragmentas. Perėjus sieną iškart prasideda miškas, o ties dab. žiemos aikšte (žiemos futbolo stadionu) ir automobilių stovėjimo aikšte pažymėta buvusi miškininko sodyba. Ties dab. namų kvartalu, kurio adresas Klaipėdos pl. 37, pažymėtas sodas. Tai galėjo būti eiguvos, bet labiau tikėtina, kad Tiškevičių dvaro atskiras sodas, nes jo plotas – apytiksliai 2,6 ha. Ties maždaug Vilimiškės kelio nr. 41 adresu pažymėtas buvęs Vilimiškės palivarkas ir aplink jį išsidėstę pastatai. Ties maždaug dabartiniais adresais Dariaus ir Girėno g. 21-24-30-32 namais nurodyta buvusi Tiškevičių plytinė. Nuo jos, iš esmės ta pačia linija kaip ir dab. Dariaus ir Girėno g., ėjo siaurasis geležinkelis. Ties maždaug restoranu „Pušų paunksmėje“ ir vadinamuoju Jaunimo kalneliu geležinkelis išsišakojo į šiaurės vakarus ir į pietus – link dabartinių grafo Tiškevičiaus rūmų. Į pietus nuo išsišakojimo pažymėtos ant vadinamojo Jaunimo kalnelio buvusios žydų kapinės (juridiškai iki 2024 m. jos buvo primirštos, tais metais įtvirtintas šios kalvelės atskiras statusas Kultūros vertybių registre kaip senųjų Palangos žydų kapinių). Originalus rusiškas žemėlapis sudarytas apie 1895-uosius metus, t. y. prieš du metus iki baigiant

Žemėlapių lapas VIII 9-D, įterpta vokiško žemėlapių dalis, kurioje yra Nemirseta. Geltona linija – dab. Palangos m. sav. riba.

statyti Tiškevičių rūmus, tad visai logiška, kad rūmų statybai plytas vežė siauruoju geležinkeliu iki pat statyb vietės ir kad šis geležinkelis buvo pažymėtas žemėlapyje. Geležinkelio atšaka į šiaurės vakarus ėjo iki dab. Palangos tilto, tuo metu naudoto kaip prieplauka, skirta plytomis iš plytinės eksportuoti. Geležinkelis ėjo per dab. Pasakų parką, J. Simpsono g. 21A ir 21B adresu esančius sklypus, per dab. „Romeo“ ir „Džuljetos“ vilų teritoriją, o tada – per dab. Basanavičiaus g. iki tilto.

Dabartinė Vytauto g. nuo žemėlapyje pažymėtojo kelio Klaipėda–Liepoja, einančio per miestą nesiskiria visu ilgiu. Nesiskiria ir Kretingos gatvė. Aiškiai pažymėtos dab. gatvių atkarpos: Kęstučio g. – maždaug iki Civilinės metrikacijos skyriaus, L. Vaineikio g. – maždaug iki Baltijos a., Vasario 16-osios g. – iki J. Piktuižio g. ir pati J. Piktuižio g. Atskirai pažymėtas skveras prie Palangos kurhauzo – dab. Koncertų salės vietoje. Taip pat galima matyti neištiesintą Ronžės upelio vagą ir į Ronžę įtekėjusį dabar jau išnykusį upelį ar kanalą, ėjusį iš pelkėtų pievų Medvalakyje.

Žemėlapyje VIII 9-B – Šiaurinė Palangos miesto dalis galima pamatyti pylimus, buvusius aplink kai kurias vilas šalia dab. Basanavičiaus g. Geriausiai išlikusių pylimų dalis galima ir dabar pamatyti prie Palangos kurorto muziejaus – vilos „Anapilis“. Pylimus ties dab. vilų „Romeo“ ir „Džuljeta“, kaip jau minėta anksčiau, kerta siaurasis geležinkelis ir toliau Basanavičiaus g. linija pasiekia tiltą. Palangos tiltas pažymėtas labai nežymiai į šiaurę nuo dabartinio. Dabartinis tiltas yra šiek tiek ilgesnis,

forma supaprastinta – senasis buvo „užriestas“, t. y. jo galas nebuvo stačiai užlenktas.

Pagal šiuos 1895 m. topografinius žemėlapius, šiek tiek į pietus nuo dab. Roberto Baden-Povelio alėjos pakrantė neturėjo tokio žymaus kopagūbrio, koks jis čia yra dabar. Tada tik Užkanavės kaimas (toliau – k.) prasidėjo žymesniu kopagūbriu. Kopagūbrio egzistavimą galėjo lemti miškai. Grafų Tiškevičių rūmų parko vietoje yra pažymėtas miškas, taip pat ir kopagūbris. Užkanavėje taip pat – yra nurodytas miškas bei kopagūbris. Tarp grafų Tiškevičių rūmų parko ir Užkanavės yra nurodyti smėlynų arba smėlėtų pievų plotai. Didžiausia „dykuma“ – plotas į šiaurę nuo Ronžės, tarp jūros ir maždaug dab. Neringos ir Smilčių gatvių, iki pat tuometinės Užkanavės (apytiksliai dab. Kunigiškių g.). Abipus Mėmelio–Liepojos kelio jau galima matyti tankesnio užstatymo kvartalų ir kai kurių šiuolaikinių Palangos miesto gatvių pirmtakių – Motiejaus Valančiaus g., Jūratės g. iki sankryžos su Smilčių g., visa Maironio g., Žvejų g. nuo Maironio g. iki jūros, Kastyčio g. iki jūros, visa Neringos g., visa Smilčių g., dalis Ganyklų g. nuo Jūratės iki Kastyčio gatvių, Bangų g. nuo Vytauto iki Ganyklų gatvių. Verta paminėti šalia dab. Kastyčio ir Maironio gatvių sankryžos buvusį išskirtinį miestelio objektą – vėjo malūną. Žemėlapyje pavaizduota, kad

Žemėlapis lapas VIII 9-Д – pietinė Palangos dalis, Vilimiškė

jis stovi apytiksliai 100–120 m atstumu į šiaurės rytus nuo minėtosios sankryžos. Yra pažymėta ir neišlikusių miesto gatvių. Vienaip ar kitaip neišliko trys lygiagrečios gatvės, buvusios į vakarus nuo Vytauto g. – gatvelė dabartinės Palangos Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios vietoje (senoji bažnyčia, panašu, buvo mažesnė ir vos vos į pietus nei dabartinė); naujoji bažnyčia pastatyta 1907 m., t. y. gerokai vėliau, nei buvo išspausdintas žemėlapis. Dar viena neišlikusi gatvelė buvo dabartinio Vytauto g. 53 adresu esančių pastatų vietoje. Viena gatvelė iš dalies išliko. Ji – tako nuo Vytauto g. iki S. Nėries g. tarp pastatų nr. 55 ir 59 formoje. Dingusios Turgaus g. vieta iš dalies sutampa su dab. Sinagogos g. ir centrinės aikštės rytiniu pakraščiu. Nebėra gatvės, kuri ėjo nuo buvusio Sinagogos pastato (nuo dab. Sinagogos g. pabaigos) iki maždaug dabartinės Palangos pradinės mokyklos.

Ties Bangų ir Vytauto gatvių sankryža, vakarinėje Mėmelio–Liepojos kelio pusėje, anksčiau prasidėdavo Senoji Palanga (Старополангень). Nuo minėtosios sankryžos iki dab. Vanagupės g. užstatymas žymimas kaip tankus, atskiros sodybos, kiemai nepažymėti. Gatvė, buvusi dab. Vanagupės g. vietoje, yra kitokia – ji eina tiesiai link jūros, iš dalies yra išlikusi tako iki jūros formoje. Dab. Ajerų g. ir su ja besiribojančių gatvių kvartale pažymėta buvusi pelkė ar šlapia pieva yra E. Adiklienės darbuose paminėta Plaušės pelkė. Šis pavadinimas išlikęs vienos iš pelkės vietoje dabar esančių

(Nukelta į 20 p.)

gatvių pavadinime. Į šiaurės vakarus nuo pelkės pažymėtas Naglio kalnas (pavadinimas neminimas) ir žydų kapinės. Į rytus nuo dab. Vanagupės ir Vytauto gatvių sankryžos, prie pat kelio nurodytas Rusijos imperijos pasieniečių punktas. Už jo – katalikų ir liuteronų kapinės, pažymėtos atskyrimo linija. Greičiausiai, šios kapinių dalys anksčiau, kaip ir dabar, fiziškai nebuvo atskirtos. Žemėlapyje kapinės užima plotą tik aplink koplyčią, maždaug trečdalį visos dabartinės pietinės Palangos kapinių komplekso dalies. Už kapinių visur yra pažymėti dirbami laukai ar pievos. 1–1,5 km atstumu nuo kapinių į rytus, miškuose už dabartinių „Palangos vandenų“ ir Palangos ligoninės teritorijų, pažymėti pelkėti plotai. Šie miškai ir dabar, panašu, yra pelkėti. Ties maždaug dabartine Palangos reabilitacijos ligonine nuo Mėmelio–Liepojos kelio į šiaurę–šiaurės vakarus atsišakojo kelias į gatvinį Kontininkų kaimą. Šio kaimo pavadinimas žemėlapyje neminimas, ši vietovė, greičiausiai, priskirta Senajai Palangai, o jos pavadinimas tuo metu nebuvo vartojamas dokumentuose. Šis kelias iš dalies jau yra išnykęs. Jis išliko tik maždaug nuo „Vanagupės“ viešbučio ir dabar vadinamas Paliepgirių keliu. Pats kaimas išnyko sovietmečiu statant „Palangos Lino“ ir „Vanagupės“ kompleksus. Tarp smėlio plotų prie jūros ir Kontininkų kaimo pažymėta pelkė. Greičiausiai, tai E. Adiklienės paminėta Rūdių pelkė.

Senoji Palanga

Šalia dab. Vytauto ir Ligoninės gatvių sankryžos (apytiksliai dab. adresu Vytauto g. 214) yra nrodyta miškininko sodyba. Miško, dabar vadina-mo Palangos mišku, kvartalinis suskirstymas nuo to, kaip jis pavaizduotas žemėlapyje, yra pasikeitęs nedaug, t. y. atitinka dabartinę jo situaciją.

Toliau, apie 2–2,5 km į šiaurę nuo Kontininkų yra nurodytas Vanagupės kaimas. Pavadinimas žemėlapyje įrašytas 1916 m., vokiškai – „Wanagupe“. Galima spėti, kad 1895 m. šio kaimo pavadinimas dokumentuose dar nevartotas. Dabartiniais laikais šio kaimo teritorija tankiai užstatyta ir yra tapusi Palangos miesto sav. dalimi, vadinama Kontininkais. Tai šiek tiek keista, nes tikroji Kontininkų kaimo vieta yra šiek tiek į pietų–pietryčių pusę, taigi, pavadinimai praktiškai susikeitė vietomis.

Į rytus nuo tuometinio Vanagupės kaimo pažymėta pelkė, jau minėtų Rūdių tėsiny, tik galbūt jau turėjusi kitą pavadinimą. Į šiaurės rytus nuo šios pelkės pažymėtas gatvinis Kunigiškių kaimas. Jo pagrindinė gatvė išliko kaip dab. Paliepgirių kelias. Skaičiuojant nuo piečiausios iki šiauriausios sodybos, Kunigiškių k. tęsiasi 2,4 km. Kunigiškių k. pavadinimas į Palangos miesto dalių pavadinimus „persikėlė“ teisingai, vietos atitinka.

Žemėlapyje užrašyta Ушканавы, Užkanaviai, daugiskaita, rašoma kitaip, galbūt tuo metu kaimą žmonės taip ir vadino. Tarp Kunigiškių, Užkanavės, Paliepgirių kaimų buvusi pelkė jau tada buvo išraizgyta sausinimo kanalais, kurių pagrindinis išlikęs iki dabar nepakitusioje vietoje, vadinamas Ošupiu. Sunku pasakyti, ar šis pavadinimas yra išlikęs iš kana-

lo vietoje buvusio upelio pavadinimo, ar duotas pačiam kanalui. Užkanavės gatvinis kaimas taip pat buvo dabartinės Palangos miesto sav. dalies tuo pačiu pavadinimu vietoje. Šio kaimo pagrindinė gatvė, turėjusi būti tarp dabartinio dviračių tako ir Užkanavės g., gali būti fragmentiškai išlikusi dviračių tako vietoje.

Užkanavė, kaip gatvinis kaimas, taip pat gana ilgas – apie 2 km. Šiaurinėje Užkanavės kaimo dalyje pažymėtas pasieniečių kordonas, Paliepgirių pasienio punktas, apytiksliai dab. Kunigiškių poilsio namų vietoje (Užkanavės g. 103-1). Į šiaurę nuo Užkanavės, greta Paliepgirių, pažymėta didelė tik iš dalies kanaliziuota pelkė. Kanalų vietos dabar beveik visiškai pasikeitusios, upelis-kanalas Kaniavosis teka maždaug iš tos pačios pusės, bet jo vaga stipriai pakeista, matyt, sovietmečiu. Paliepgirių kaimas visiškai išnykęs (jis buvo Palangos oro uosto teritorijoje, šalia to paties pagal oro uostą einančio Paliepgirių kelio). Centrinė kaimo dalis buvo Palangos oro uosto vidurio vakarinėje dalyje. Kaimo pavadinimas išlikęs Palangos miesto sav. dalies pavadinime, tačiau jau šiek tiek kitoje vietoje. Beje, Paliepgiriais vadinamos dabartinės į rytus nuo oro uosto terminalo pastato esančios Palangos miesto dalies teritorija iš dalies sutampa

(Nukelta į 22 p.)

Dešinėje – Žemėlapis lapas VIII 9-B. Paliepgiriai, Paliepgirių kordonas ir Mončiškė

Žemėlapis lapas VIII 9-B. Vanagupė, Kunigiškiai ir Užkanaviai

su žemėlapyje pažymėta miškininko sodyba.

Šiaurinėje žemėlapijo lapo dalyje – Mončiškių kaimas. Tai jau ne gatvinis kaimas, o labiau vienkiamiai, padrikos sodybos. Jos išsidėsčiusios plote tarp miško ir pelkės. Ši teritorija dabar iš dalies patenka į oro uosto teritoriją. Kita dalis išnyko savaime ar vykstant melioracijos darbams. Verta dar pridėti, jog priešais buvusią pionierių stovyklą (dab. oro uosto teritoriją) vietą, kitoje kelio Klaipėda–Liepoja pusėje, yra pažymėta „W.W“. Tikėtina, kad tai 1895 m. dar nebuvusios, o 1916 m. jau egzistavusios miškininko sodybos vieta. 1895 m. buvusios miškininkų sodybos originaliame žemėlapyje buvo žymimos kirilica, o „W.W.“ pridėta jau perspausdinant žemėlapius 1916 metais.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog nuo 1895–1916 m. žemėlapyje vaizduojamos situacijos dabartinis topografinis vaizdas labai skiriasi. Yra ir išnykusių gatvių, kelių, kaimų, kitų objektų. Dalis išliko, kai kurių objektų pavadinimai „migravo“, kai kurie buvo įamžinti gatvių pavadinimuose.

Žemėlapių nuotraukos – iš Lenkijos archyvų žemėlapių skaitmenizavimo projekto „MAPSTER“ internetinio puslapio: <http://igrek.amzp.pl/>

Straipsnio autorius – Palangos kurorto muziejaus muziejininkas Linas Ragainis

Dešinėje: žemėlapijo lapai VIII 9-D ir VIII 9-B. Juose pavaizduoti du trečdaliai dabartinės Palangos miesto savivaldybės teritorijos, nėra Šventosios gyvenvietės plano lapo

